

Людмил Димитров, проф. д-р
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ПРЕОСМИСЛЯЙКИ ПУШКИН, ИЛИ БАЛКАНСКИЯТ ПРИВКУС НА РУСКИЯ РОМАНТИЗЪМ

Резюме. Ожесточените спорове в руското литературознание доколко е оправдано да се говори за романтически дискурс в лириката на Пушкин в началото на 20-те години на XIX в. (1819–1824) и от какво е предизвикан той, при условие че в страната не е произтекъл голям социален катаклизъм, който да отприщи съответното концептуално направление в литературата, изпускат нещо особено важно: Гръцкото въстание от 1821 г., отекнало сред всички балкански народи, и засиленото увлечение по бунтарските поеми на Байрон (своеобразният „внос“ на байронизъм), демонстрирано от първия поет на Русия. Как идеите на „Мегали идея“ и „Етерията“ рефлектират за засилването на гръцката (бунтарската) тема и за появата на героя българин в творчеството на Пушкин и в известен смисъл провокират въстанието на декабристите в края на 1825 г., ще бъде разгледано върху примери от неговата лироепика и проза, очертаващи цялостна парадигма в екзистенциалния обрат на поета и отношението му към свободата.

Ключови думи: Пушкин, романтизъм, Гръцко въстание, Байрон, исторически контекст

Ще се опитам да формулирам не съвсем популярна теза, засягаща началото на руския романтически дискурс и по-специално този на Пушкин. Различното тук е, че не търся причините за трансформациите в естетическия светоглед на поета сред обичайно изтъкваните. В руското литературознание за романтизма са написани огромен брой метатекстове, от които петнайсетина основополагащи монографии, но и те, изреждайки фактите, под чието въздействие авторът на „Цигани“ формира романтическото си мислене, обикновено ги negliжират в услуга на второстепенни, подложени на идеологическа манипулация детайли, и по този начин осуетяват възможността да се покаже убедително как и защо направлението определя литературната комуникация от 20-те и 30-те години на XIX век. Увлечението на Пушкин по романтизма обикновено се изтъква като преход към „далеч по-важния“ реалистичен период в творчеството му и този, сам по себе си наивен и компромисен възглед, наложен в съветската наука като неоспорим постулат, продължава да е дълбоко вкоренен в литературноисторическия подход на руската хуманитаристика.

Преди това обаче – няколко думи за възникването на направлението в западното културно пространство. Тласък за появата му дава едно важно социално събитие с дълготраен резонанс в живота на Европа, оказало се същинският вододел между него и предхождачото го Просвещение: Френската революция от 1789 г. В началото то е преди всичко настроение, фокусиращо / концентриращо огромното обществено недоволство и разочарование от несбъднатите очаквания след масонския републикански преврат в Париж и съпътстващите го лозунги / обещания, което прави сериозен и сякаш необратим пробив в просветителското рацио. Ако до този момент водещ е разумът и респективно логичните доводи, стратегии, убеждения, обобщения и разсъдъчност, сега всичко това бива рязко заменено от въображението, чувството, субективните импулси, интуицията, предопределили отказа от социална активност – отказ, изразен в затварянето в себе си, необезпокояването на аза и търсенето на алтернативни пространства за личностна изява. Настъпва, така да се каже, пренасищане, отегчение и умора от прагматиката и неистово желание за „бягство от действителността“. Срещу отблъскващото тук-и-сега поетите реагират по два начина: съпротивявайки се агресивно (бунтарски) и съзерцателно; но като реакция на настоящето и двете тенденции са радикални.

Когато през 20-те години на XIX век Пушкин започва да пише стихове, доминирани от чувството (гражданско и интимно), нещата в Русия изглеждат по доста по-различен начин. На пръв поглед подобни интенции не са предизвикани от нищо, доколкото в страната не се е разразил необходимият за целта социален взрив, за да са налице естествени условия за появата на романтизъм. Нещо повече – доброволният ангажимент, с който младото поколение автори тогава се нагърбва по необходимост, е справянето с наследената от века на Екатерина Велика амортизирана класицистична художествена матрица (моделираща система), асимилираща незавидно малкото просветителски мотиви, проникнали сред руското дворянство. Разпространеното мнение днес е, че с все по-упоритите си опити в руслото на актуалния поетически новогovor Пушкин едва ли не долавя / прогнозира някакъв катаклизъм, какъвто мнозина изследователи са склонни да видят в Декабристкото въстание от 1825 г.; иначе казано, неговият романтизъм е симулакрум, своеобразно „плацебо“: той предхожда обществени размирици с утопични цели и донякъде изчерпва / отменя необходимостта от реалното им произтичане. Съжденията отиват и по-далеч: в истинска романтическа ситуация попада Лермонтов, дебютирал в поезията след въстанието от 14 декември и следователно така наречената „втора вълна“ на направлението от 30-те години е оправдана и напълно естествена (припомням, че авторът на „Маскарад“ умира през 1841 г. едва 27-годишен).

Налагат се няколко уточнения.

Ако е вярно, че Лермонтов се озовава на точното място в точното време, за да „прегърне“ и възплъти романтизма, тогава как да тълкуваме направеното от неговия кумир десетина години преди това? Картината, разбира се, е далеч по-многопластова и е необходимо внимателно да се вгледаме в хронологията и фактите, за да си я обясним поне от литературна гледна точка.

Заради остри епиграми срещу император Александър I и приближените му, от 5 май 1820 г. до 30 юни 1824 г. Пушкин изтърпява така нареченото южно заточение (официално той не е прогонен от Петербург, а ръководената от генерал Иван Инзов канцелария, в която е назначен като чиновник, е преместена в далечната провинция). Географията на пребиваванията му включва Екатеринослав, Таганрог, Пятигорск, Феодосия, Гурзуф, Бахчисарай, Симферопол, Кишинев, Каменка, Киев и Одеса, преди да бъде ескортиран в село Михайловское, където остава до септември 1826 г. Именно в тези краища, населени с разнообразни етноси – власи, молдовци, гърци, българи, сърби, евреи, албанци – сред които попада по принуда, и под въздействието на техните многопосочни социални, културни, естетически, битови, но и политически възгледи, занимания и навици, юношеското съзнание на сравнително неотдавна завършилия випускник на императорския Царскоселски лицей бързо отрезвява, той самият възмъжава, еманципира се и пред него се открива напълно различен свят спрямо стерилните фикции и фантазми, внушени му в духа на неизменна преданост към империята. Непознатата доскоро среда / ситуация отменя херметизираните граници на рускоцентризма и допуска влияния, породили така наречената негова „световна отзивчивост“. Както се досещаме, експерименталният лирически език на Пушкин е резултат от изключителния и продължителен отглас, който – особено в тази част на страната – получава събитието, отключило новата поетическа вълна, и това е тъкмо *Гръцкото въстание от 1821 г.* – факт, премълчаван и непризнат в литературната наука за същинското основание на руския романтизъм. А то по ирония на съдбата започва от Кишинев. По думите на Янина Левкович, „Гръцкото въстание избухва, може да се каже, в самия Кишинев, където живее семейството на покойния молдавски владетел Константин Ипсиланти и където по това време гостува големият му син Александър“¹. Но по повод „Етерията“², свидетел на чието начало е, поетът прави базисни открития не само

¹ ЛЕВКОВИЧ, Я. Л. *Автобиографическая проза и письма Пушкина*.

Ленинград: Наука, 1988: <http://pushkin-lit.ru/pushkin/articles/levkovich-avtoproza-i-pisma/pisma-o-grechskoj-revoljucii.htm>.

² Тайната организация „Филики етерия“ („Приятелско общество“) е основана в Одеса през есента на 1814 г. и първите две години действа в Русия, след което се разпространява на територията на Османската

в поетиката, а и в конституирането на направлението в собственото си езиково пространство.

Какво имам предвид? Ако посоката на бягство от действителността при европейските романтици е Изток (привлекателна и предпочитана екзотика, в която законите на цивилизацията не важат), то какво да предприемат руснаците, когато от гледна точка на западните култури тъкмо тяхната страна е „Изтокът“? В този смисъл ролята на Пушкин е неоченима, доколкото той изнамира руския литературен Юг, съответен на европейския литературен Изток. Но това става възможно, защото докато за повечето британски, немски или френски поети бягството в Ориента е артистична поза, рядко прилагана в действителност, за Пушкин е съдба. Той открива литературните пространства Бесарабия и Кавказ не като ги търси абстрактно, а попадайки в тях. Находката е много по-значима, отколкото изглежда на пръв поглед. За Пушкин Югът е медиативен топос на бурни страсти и гръко-римска културна изисканост / извисеност. Продължителното откъсване от естествената му среда трансформира неговото чувство за изолираност в съзнание за избраност. Герой в поезията му става изгнаникът, пленникът, беглецът, с други думи човекът, противопоставил се на обществото и наказан за това с отлъчване. В началото на заточението фигурата, сублимираща всички подобни конотации, е Овидий. Пушкин, нарекъл се в писмо до брат си „Разбойник-Романтик“, на 4 май 1821 г. бива приет в кишиневската лежа „Овидий“ (името ѝ е дадено по негово внушение) и под въздействие на тайното знание, което усвоява за краткото си битие на масон³, се самопосвещава / вглъбява в мистиката на романтическия месианизъм. В подобен контекст е увлечението и съизмерването му с Байрон, но и отдалечаването от него, преодоляването му. Както знаем, две години по-късно – в началото на август 1823 г. – авторът на „Чайлд Харолд“ пристига в Гърция, за да помага на бунтовниците („бягството“ му на Изток се припокрива с неговата гражданска мисия), и осем месеца по-късно – през април 1824 г. – умира трагично в Месолонги.

Полемиката за Пушкиновото отношение към Гръцкото въстание също е натрупала доста голяма рутина, от която трудно може да се разбере каква точно е позицията на поета към събитията на Балканите. Факт е, че романтизмът прекъсва традицията на достолепните – класически и мъртви – цивилизации и забелязва / въвежда новите – разнородни, но живи, действителни нации. На Пушкин му е нужно време,

империя – във Влашко, Молдова, в Италия и в самата Гърция. Навсякъде към нея се присъединяват многобройни членове.

³ По заповед на император Александър I от 13 август 1822 г. заради конспиративната дейност, заплашваща властта, всички ложи са забранени.

докато отдели съвременна Гърция от Древна Елада и пренесе модела на руска почва. Стихотворенията му, свързани със събитията от 1821–1824 г. са: „Война“ (написано през пролетта на 1821), „В. Л. Давыдову“ (началото на април 1821), „Гречанка, я люблю тебя“ (1821), „К Овидию“ (26 декември 1821), „Гречанка верная! не плачь...“ (1821–1822), „Восстань, о Греция...“ (1824), „Ода Хвостову“ (1825). Чрез тях, както остроумно се изразява първият му биограф, Павел Аненков, „Пушкин води „дневник“ на гръцкото въстание“⁴. И доколкото поетът се запознава и общува лично с Александър Ипсиланти, следейки отблизо дейността му и тази на неговите съратници Георги Кантакузин и Тудор Владимиреску, в литературните си опити предприема стратегия за значително по-обобщаващи послания, основани върху алюзии, символи, криптограми, намеци и алегии с масонски привкус. Някои от тях подсказва Б. Гаспаров: „Знамената, които развява Ипсиланти, извикват алюзии за Константин I и така неговото знаме, античната митология („птицата Феникс“) и Френската революция, християнският месианизъм, античната героика и съвременният политически радикализъм се свързват в единна символична сплав“⁵. Още повече, че самият Ипсиланти се асоциира с Александър Македонски, а предвижданията, че император Александър I ще бъде наследен от брат си Константин пък отправят към Константин Велики и очакваната помощ от Русия наивно се приема за началото на бъдещ свещен православен съюз: утопични хипотези, съучастващи в проектирането на възможен нов политически ред в Европа и в частност на полуострова след все по-ясно очертаващия се крах на Османската империя.

Отношенията Пушкин – Байрон в контекста на Гръцкото въстание обаче са важни и си струва да бъдат огледани по-отблизо. До отпътуването на лорда за Балканите младият Пушкин променя трайно своята нагласа (настройва лирата си на нова честота), убеден в предимствата на романтическата визия за света пред натрапения му классицизъм, в чийто дух е обучаван. Присъединявайки се към етеристите обаче, Байрон прави съзнателен избор, предопределя – казано по друг начин – участта си. А участ, както подсказва етимологията, означава да участваш, да си част, да присъстваш непосредствено там, където нещо се случва, да бъдеш свидетел. В този смисъл от пролетта на 1823 г. Байрон е в центъра на събитията, докато Пушкин ги следи от периферията (при това зад граница, тоест в различен социокултурен контекст). Всички пози – на старозаветен пророк, оракул, месия,

⁴ АННЕНКОВ, П. В. *Пушкин в Александровскую эпоху*. Минск: Лимариус, 1998, с. 146–147.

⁵ ГАСПАРОВ, Б. М. *Поэтический язык Пушкина как факт истории русского литературного языка*. СПб.: Гуманитарное агентство „Академический проект“, 1999, с. 204.

водач, жива съвест на нацията и т. н., са етапи от екзистенциалната му метаморфоза, от „разполагането“ му в романтизма. Като неофит той първо се съизмерва със Словото на сполетения от същата съдба Овидий, с когото символично се „среща“ в Кишинев, а вече и с харизматичното Слово на актуалния вожд – Байрон, отдал се на друг, различен по език, вяра, исторически статус и култура народ. Разликата все пак е в това, че „бягството“ на Байрон е доброволно, волево, съзнателно. Това на Пушкин е принудително, насилствено; той отказва да приеме Юга за реалност, за даденост и гледа на него виртуално; Пушкин, с други думи, не е политически, а естетически бунтар. Всеки социален взрив очертава и следва идентична траектория: любопитство, увлечение, отдаденост (пик), разочарование. В социален план романтизмът започва от разочарованието, а във фикционален – от любопитството. И ако на този етап – към 1824 г. – изглежда, че литературната битка за Гърция е спечелена от Англия в лицето на нейния поет, десетилетие по-късно предстои и Русия чрез написаното от националния си гений да каже своята дума. Иронизирайки реториката на вулгарния материализъм, бих определил съизмерването между двамата като опониращи си по въпроса възможен ли е *литературен* внос и износ на революция.

А нещата започват безобидно: в Кишинев с помощта на голямата дъщеря на Н. Н. Раевски и съпруга на генерал М. Ф. Орлов, Катерина Николаевна, Пушкин се заема да учи английски, като за практически упражнения двамата избират томче със съчиненията на Байрон. И въпреки твърденията на отделни изследователи, че около 1823–1824 година поетът охладнява към събитията в Гърция, на 5 април 1823 г., намесвайки английския си събрат, той заявява недвусмислено и с неподражаемото си чувство за хумор в писмо до княз Вяземски: „Ако през лятото тръгнеш за Одеса, защо по пътя не се отбиеш в Кишинев? Ще те запозная с героите Скулян и Секу, сподвижници на Йордаки, и с една гъркиня, която се е целувала с Байрон“⁶. Но и нещо съвсем немаловажно. У Аненков може би като у никой друг пушкинист срещаме следното, необичайно по своята откровеност съждение: „Руският байронизъм [...] никога не си дава сметка за причините за омразата към политическите дейци и към съвременното нравствено положение на Европа, с каквото се отличава това учение в чужбина. На нашия байронизъм въобще не му е било до дълбокото съчувствие към народите и към морал-

⁶ ПУШКИН, А. С. *Собрание сочинений в десяти томах*. Т 9. Письма. Москва: Правда, 1962, с. 64. Скулян и Секу са гръцки въстаници, разгромени из тези места; Йордаки Олимпиод е един от водачите на гърците; по-късно Пушкин го споменава в повестта „Кърджали“. Гъркинята е Калипсо Полихрони (1804–1827), проститутка, в която поетът е страстно влюбен. Тя умира от туберкулоза на 23-годишна възраст. На нея е посветено стихотворението „Гречанке“ („Ты рождена воспламенять...“).

ното и материално страдание, въодушевяващо западния байронизъм. Напротив, вместо на тази основа, руският байронизъм се строи върху странно, с нищо необяснимо, с нищо неоправдано презрение към човечеството въобще⁷. С други думи, когато оценяваме действителното отношение на Пушкин към въстанието в Гърция, трябва да бъдем много предпазливи. Преди Лермонтов да напише знаменития си стих: „Нет, я не Байрон, я другой“, което става чак през 1832 г., първият не-Байрон в руската поезия всъщност е Александър Пушкин.

Дотук – добре. Но как империята (Руската) отвърща на удара? Под „удар“ разбирам пристрастията на първия ѝ поет към революционното движение на гърците. Когато, притеснени от провъзгласената конституция в Неапол, по инициатива на княз Клеменс Метерних, тогава все още външен министър на Австрия, през 1821 г. в Лайбах (днешна Любляна) е свикан конгрес на Свещения съюз, в който взимат участие кралят на Австрия и Прусия, кралят на Двете Сицилии Фердинанд I, императорът на Русия Александър I и посланиците на Франция и Англия, същият Метерних полага сериозни усилия, за да убеди руския монарх да не помага на гърците. В резултат, нежелаяйки да разваля отношенията с Англия и Франция, Александър упълномощава външния си министър, граф Йоан Каподистрия (бъдещия първи ръководител на независима Гърция!), да уведоми въстаниците, че няма да се намесва в тяхна поддръжка. А ето как твърде неочаквано, по думите на Л. Левкович, реагира министърът. Той, „изведнъж, колкото и да е странно, си спомня за Пушкин. От Лайбах към Кишинев полита въпрос. Каподистрия изисква информация от Инзов. „Преди известно време – пише той на Иван Никитич – при Ваше превъзходителство бе изпратен младият Пушкин. Без да имам каквито и да било известия за неговата служба и поведение, е желателно, особено при днешните обстоятелства, да разбере Вашата искрена преценка, милостиви господарю мой, за този младеж. Той на какво е подвластен сега – на онова, което му диктува доброто сърце, или на поривите на необузданото си въображение“. Инзов не забавя отговора си до Каподистрия. „Секретно. 28 април 1821. Кишинев. Милостиви господарю, граф Иван Антонович! На любезното запитване на Ваша светлост от 26 април имам честта да Ви уведомя, милостиви господарю, че изпратеният при мен от С.-Петербург колежки секретар Пушкин, живеещ в една къща с мен, се държи добре и в сегашните смутни обстоятелства не взима никакво участие в тези работи“⁸.

Да се върнем малко назад. Амбициите на Русия спрямо Балканите и по-специално спрямо Гърция са стари, постоянни и в различни периоди са правени детайлни планове за засилване – по-твърдо или

⁷ АННЕНКОВ, П. В. Цит. съч., с. 126.

⁸ ЛЕВКОВИЧ, Я. Л. Цит. съч.

по-мекото – на влиянието ѝ върху техните народи. Както разкрива Николай Г. Свиринов, „Още при Екатерина II възниква грандиозен проект за изграждане на гръцката империя върху развалините на Отоманската Порта. Идеята е тази така наречена „гръцка империя“ да бъде източна руска провинция, изцяло зависима от руския двор. Константин Павлович, брат на Николай I, от самото му рождение е бил предвиждан за гръцки император; дори самото име му е дадено с оглед на бъдещата титла – „Константин III, император на Византия“. Любопитен е и такъв исторически щрих: когато Екатерина II пътешества из току-що завоюваната Новорусия и Таврия, в Херсон по пътя ѝ е построена триумфална арка с надпис: „Път към Византия“⁹.

Що се отнася до Пушкин, той, възприемайки романтичния модел, всъщност се включва в културния дебат що е романтизъм и избира неговия байроновски вариант като най-точно импониращ му не само за да го интегрира в художественото си себеизразяване, а по-скоро да полемизира с него и в крайна сметка да покаже неустойчивостта му (като всеки друг модел) на руска почва. Кое то донякъде изненадва и самия него. Това, естествено, не означава, че Пушкин е несъмнен романтик. За да бъде вярно подобно настояване, той съзнателно и „доброволно“ би трябвало да се подчинява на изработената и утвърдена европейска романтическа доктрина. Нещо, очевидно несъстоятелно за него. Като руснак Пушкин допуска, но тълкува скептично западните литературни (и екзистенциални) маски. Според Игор Смирнов, поетът „е бил не толкова предвестник на новото, непознатото, колкото е писал, следвайки вече написаното. (Разбира се, не само в руския, но и в чуждестранния романтизъм). Пушкин сякаш няма свое собствено място в романтизма“¹⁰.

На този фон и след всичко изговорено по въпроса, доколко би било възможно – поне от литературен аспект – Декабристкото въстание да бъде видяно в нова светлина? Интересува ме не как е отразено то в творчеството на писателите съвременници, нито какъв продължителен отзвук поражда в по-нататъшното си осмисляне, а как моделира / променя самия фикционален дискурс. Силно идеологизирано от тоталитарната критика, то бива изтъквано като „праг“, тласнал Лермонтов към романтичната му изява през 30-те години. Формално погледнато, подобна теза не е лишена от основания, но остава един съществен проблем: в творчеството на младия поет липсват каквито и да било реминисценции с въстанието. Парадоксът е, че острата социална

⁹ СВИРИН, Н. Г. Пушкин и греческото въстание. – *Знамя* (Москва), 1935, № 11, с. 211.

¹⁰ СМИРНОВ, И. П. *Психодиахронология. Психохистория русской литературы от романтизма до наших дней*. Москва: НЛО, 1994, с. 64–65.

реторика на Лермонтов е родена не от бунта на Сенатския площад през 1825 г., а от гибелта на Пушкин дванайсет години по-късно („Смъртта на поета“ стои в началото на публичната му известност и утвърждаването му за фактор сред културния елит). От тук насетне в оставащите му четири години Лермонтов вплита в творчеството си откритията на познатата му немска романтическа школа, както съзерцателна, така и гражданска. А когато е обявен (по-точно обвинен), че е руският Байрон, той, както стана дума, пише в своя защита прочутия стих: „Нет, я не Байрон, я другой“.

Но има ли връзка между печално потушения бунт в Петербург и не така отчайващите като резултат гръцки борби? Н. Свирин във вече цитираното си изследване от 1935 г. прави следните важни уточнения: „...за декабристите – пише той – е характерна една черта, принципно отделяща ги от цялата маса „доброжелатели“ на гръцкия народ. Декабристите възприемат гръцкото въстание преди всичко като революция против стария ред, аналогична на испанската и италианската революции, избухнали по същото време. С гръцкото въстание са се свързвали надеждите за близък преврат и в самата Русия. Обръщането „към героите и преданията на Антична Елада“, характерно и за консервативната елинофилска поезия, декабристите го пълнят с революционно съдържание. Думи като „свобода“, „родина“, „истина“, „тирания“ и т. н., които тогава са можели да се срещнат във всяко стихотворение, посветено на гръцкото въстание, у поетите декабристи имат не само антиурска, но и по-широка революционна насоченост. Филелинизмът на Пушкин по своя характер принадлежи именно към тази втора, декабристка струя.“¹¹.

Бих оспорил последното изречение. Пушкин изживява бунтарския романтизъм в аванс и когато в собствената му страна собствениците му приятели подготвят и извършват подобен акт, той остава безучастен – спасява го обстоятелството, че отсъства от Петербург. Освен това художествените му опити да откликне конкретно на гръцкото въстание не водят до задоволителен резултат. Но южните му поеми са триумф на романтизма, което дава допълнителен повод за размисъл. Пушкин е преди всичко културна фигура и обмислянето на случващото се в Гърция му помага да заеме позиция именно на национален поет, който е призван да стои отстрани и да отразява събитията, вместо да се намесва в тях. По-късно, в прочутия „таен“ разговор с Николай I, въпреки огромните спекулации по този факт, тъкмо тази позиция му помага да изрази становище, което не удовлетворява императора, но затова пък конституира функцията на поета¹². Със сигурност размири-

¹¹ СВИРИН, Н. Г. Цит. съч., с. 212.

¹² Припомням: на въпроса на императора: „Пушкин, ако беше в Петербург, щеше ли да участваш на 14 декември?“, поетът отговаря: „Неизбежно,

ците на Балканите и в Русия размътват съзнанието на търсеция себе си в полето на мъгливата политическа обстановка Александър Сергеевич и той прави няколко противоречиви жеста. През май пише на приятеля си, полковник Василий Давидов, възторжено писмо за вдигнали те се на оръжие гърци, а в средата на същия месец завършва епилога на поемата „Кавказки пленник“ с не по-малко възторжена възхвала за „изтребването и покоряването на кавказците, героично отстояващи своята национална независимост от Русия“, по думите на Свирина¹³. По същото време се разделя с увлеченията си по Байрон, но възпроизвежда ситуацията на бягство от неприемливата и враждебна към героя действителност както в първа глава на „Евгений Онегин“, така и в „Цигани“. Попадането на село може да има насилствен (Пушкин, Алеко), но и доброволен характер (Онегин). В новото пространство за идващия от цивилизацията човек всичко е непознато, ярко, той не знае как да постъпи (оказва се не съвсем адаптивен) и в края на краищата не се вписва в ситуацията. Същевременно в писмо до П. Вяземски, пратено непосредствено след научаването за смъртта на английския поет, изразява както рязкото си разочарование от него (аналитичното му проникване в неравното творчество на Байрон ще продължи и през 30-те години), така и от упорито продължаващата напрегната политическа ситуация в Гърция: „Твоята идея да възпея смъртта му [...] е чудесна – но не е по силите ми. Гърция ме отврати. [...] Обещавам ти обаче куплети за смъртта на Негово Превъзходителство“ – пише с известна ирония Пушкин.¹⁴ Тези „куплети“ не са нищо друго, освен стихотворението „Към морето“, в което скрито е отдадена последна почит към Байрон, без той да бъде споменат нито веднъж. А когато избухва Декабристкото въстание, поетът е разколебан. Отношението му към бунта и отношението му към декабристите са две различни неща. Когато метеж се случва извън пределите на Русия, нещата са ясни и приемливи, но когато е у дома, те стават значително по-опасни. Гърците се борят срещу външен поробител, а руснаците – срещу собствения си политически хаос, желаяйки да го овладеят и променят. В тази ситуация Пушкин не може да бъде Байрон, нито да направи същия избор, който би бил фатален за него. Отдръпването му от автора на „Дон Жуан“ (сама по себе си класическа романтическа поза) говори за това, че той очевидно още веднъж преосмисля ролята на поета. И ако сме склонни да го обвиним, че се поддава на верноподаническото си чувство (прави реверанси) към Короната, нека не забравяме, че Байрон е не по-малко овластен – той

господарю, всичките ми приятели бяха в заговора и аз трудно бих ги изоставил. Само отсъствието ме спаси и съм благодарен за това на Небето“ (АННЕНКОВ, П. В. Цит. съч., с. 225).

¹³ СВИРИН, Н. Г. Цит. съч., с. 225–226.

¹⁴ ПУШКИН, А. С. *Собрание сочинений в десяти томах*. Т 9. Письма.

е член на Британския парламент; в политическата йерархия на своята страна лордът стои значително по-високо от дребния държавен служител Александър Сергеевич.

През 1833 г., склонен да хроникира оправдателно и донякъде митологизиращо собствения си живот (стихотворението „Моето родо-словие“ е от 1831 г.), Пушкин записва в дневника си, придавайки различен акцент върху интересувания ме период: „Кишинев – Пристигането ми от Кавказ и Крим – Орлов – Ипсиланти – Каменка... – Гръцката революция“. След десетгодишна давност и в съвсем различен контекст той заявява желанието си да се върне по-детайлно и обективно към преживяното на Юг, където натрупва сериозен опит в литературната и гражданската си култура. Не е известно този конспект да е бил разгръщан в подробен, изчерпателен и завършен наратив. Но правя следното допускане. Пушкин – нещо, характерно за него – заменя предвиждания документален жанр с художествен и излага мислите си (всичко, което го вълнува оттогава) в написаната година по-късно, през 1834 г., кратка повест „Кърджали“. В нея, паралелно на сюжета, разказан в умишлено редуциран вид, поетът прави твърде любопитна равносметка на отношението си към бунта от 1821 г. и като цяло – на бесарабското си битие.

На пръв поглед творбата може да бъде определена като историческо или легендарно четиво: възпроизвежда конкретната история на един бунтар – ловък, хитър и неуловим, идентичен с митологизираната фигура на хайдутина в балканския фолклор и литература. Различното сега е, че докато през 20-те г. на XIX век погледът на автора е насочен навън, тук оглежда събитията през случка, станала вътре в Русия. След 1825 г. популярността на гръцката съпротива затихва, поезията също я „изоставя“. Но романтизмът, формиран у Пушкин не толкова върху бунтарска, колкото върху историческа основа, отново се оказва провокация за него и той се опитва да се домогне до философията на историята, минавайки през опозиции (и апории) като свой-чужд, враг-приятел, активност-пасивност, личност-общество, природа-цивилизация. Както (само)иронично „признава“ и самият текст: „Кърджали замълча и спокойно зачака разрешението на участва си. Не чака дълго. *Началството, без да е длъжно да гледа на разбойниците откъм романтичeskата им страна* и убедено в справедливостта на изискванията, заповяда да изпратят Кърджали в Яса“¹⁵ (курс. и прев. мои, Л. Д.). За разлика от началниците, поетът може да си позволи волността да възприема разбойниците през сантимента.

В повестта, с други думи, разказвачът измества фокуса от организираното въстание и неговия водач върху стихийния бунт, в който

¹⁵ ПУШКИН, А. С. *Собрание сочинений в десяти томах*. Т. 5. *Романы и повести*. Москва: Правда, 1981, с. 234.

са задействани други импулси – вътрешната потребност от свобода, тоест индивидуализмът, желанието да бъдеш сам господар на себе си. Ето и признанието или доказателството за току-що казаното: „Александър Ипсиланти бе лично храбър, но не притежаваше свойствата, необходими му за ролята, с която се зае толкова горещо и толкова непредпазливо. Той не умееше да се споразумява с хората, които бе принуден да предвожда. А те нито го уважаваха, нито му имаха доверие“¹⁶. На самопровъзгласилия се лидер, нямащ необходимите качества за такъв, е противопоставен естественият водач. Метафорично, чрез смес от исторически факти и художествена измислица, „Кърджали“ разкрива онова, което Пушкин е проумял от бурните събития в началото на 20-те години. Той частично се превъплъщава в контекста, но повече гледа остранностено на него. Повестта е рекапитулацията на увлеченията му по тогавашна Гърция, по Байрон, по романтизма.

Отделен е въпросът, че текстът поставя началото на българската тема в руската литература, но то е повод за съвсем друг и навярно значително по-дълъг разговор.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АННЕНКОВ, П. В. *Пушкин в Александровскую эпоху*. Минск: Лимариус, 1998.
- АРШ, Г. Л. *Этеристское движение в России: Освободительная борьба греческого народа в начале XIX в. и русско-греческие связи*. Москва: Наука, 1970.
- ГАСПАРОВ, Б. М. *Поэтический язык Пушкина как факт истории русского литературного языка*. СПб.: Гуманитарное агентство „Академический проект“, 1999.
- ДИМИТРОВ, Л. Пушкиновият поетически новогovor. – В: *Руската литература от XIX и XX век*. Пловдив: Хермес, 2002, с. 149–182.
- ЛЕВКОВИЧ, Я. Л. *Автобиографическая проза и письма Пушкина*. Ленинград: Наука, 1988: <http://pushkin-lit.ru/pushkin/articles/levkovich-avtoproza-i-pisma/pisma-o-grecheskoj-revolucii.htm> [прегл. 05.08.2022].
- МАЛИНОВА-ДИМИТРОВА, Л. „Кирджали“: эт(н)ос свободы. – В: *Romanoslavica* (Editura Universităţii din Bucureşti), XLVII, 2022, № 3, с. 31–37.
- МУРЪЯНОВ, М. Ф. *Из символов и аллегорий Пушкина*. Москва: Наследие, 1996.
- ПУШКИН, А. С. *Собрание сочинений в десяти томах. Т. 5. Романы и повести*. Москва: Правда, 1981.
- ПУШКИН, А. С. *Собрание сочинений в десяти томах. Т. 9. Письма*. Москва: Правда, 1962.
- СВИРИН, Н. Г. Пушкин и греческое восстание. – В: *Знамя* (Москва) 1935, № 11, с. 209–240.

¹⁶ Пак там, с. 232.

СЕЛИНОВ, В. И. Пушкин и греческое восстание. – В: *Пушкин. Статьи и материалы*. Под редакцией М. П. Алексеева. Выпуск I. Одесса: Одесский дом ученых, 1926, с. 5–31.

СМИРНОВ, И. П. *Психодиахронология. Психоистория русской литературы от романтизма до наших дней*. Москва: НЛО, 1994.

REFERENCES

ANNENKOV, P. V. *Pushkin v Aleksandrovskuyu epohu* [Pushkin in the epoch of Alexander]. Minsk: Limarius [publ.], 1998.

ARSH, G. L. *Eteristskoe dvizhenie v Rossii: Osvoboditel'naya bor'ba grecheskogo naroda v nachale XIX v. i russko-grecheskie svyazi* [Eterist movement in Russia: The liberation struggle of the Greek people at the beginning of the 19th century and Russian-Greek contacts]. Moscow: Nauka [publ.], 1970.

DIMITROV, L. Pushkinoviyat poeticheski novogovor [Pushkin's new poetic speech]. In: *Ruskata literatura ot XIX i XX vek* [Russian literature of the XIX and XX centuries]. Plovdiv: Hermes [publ.], 2002, pp. 149–182.

GASPAROV, B. M. *Poeticheskiy yazyk Pushkina kak fakt istorii russkogo literaturnogo yazyka* [Pushkin's poetic language as a fact of the history of the Russian literary language]. Saint Petersburg: Gumanitarnoe agentstvo „Akademicheskii projekt“ [publ.], 1999.

LEVKOVICH, Y. L. *Avtobiograficheskaya proza i pis'ma Pushkina* [Pushkin's autobiographical prose and letters]. Leningrad: Nauka [publ.], 1988: <http://pushkin-lit.ru/pushkin/articles/levkovich-avtoproza-i-pisma/pisma-o-grecheskoj-revolyucii.htm> [seen 05.08.2022]

MALINOVA-DIMITROVA, L. “Kirdzhali”: et(n)os svobody [“Kirdzali”: eth(n)os of freedom]. In: *Romanoslavica* (Editura Universităţii din Bucureşti), Vol. XLVII, 2022, Iss. 3, pp. 31–37.

MUR'YANOV, M. F. *Iz simbolov i allegorij Pushkina* [From Pushkin's symbols and allegories]. Moscow: Nasledie [publ.], 1996.

PUSHKIN, A. S. *Sobranie sochinenij v desyati tomakh*. T. 5. *Romany i povesti* [Collected works in ten volumes. Vol. 5. Novels and stories]. Moscow: Pravda [publ.], 1981.

PUSHKIN, A. S. *Sobranie sochinenij v desyati tomakh*. T. 9. *Pis'ma* [Collected works in ten volumes. Vol. 9. Letters]. Moscow: Pravda [publ.], 1962.

SELINOV, V. I. Pushkin i grecheskoe vosstanie [Pushkin and the Greek revolt]. In: M. P. ALEKSEEVA (ed.). *Pushkin. Stat'i i materialy* [Pushkin. Articles and materials]. Vol. I. Odessa: Odesskij dom uchenyh [publ.], 1926, pp. 5–31.

SMIRNOV, I. P. *Psihodiahronologika. Psihoistoriya russkoy literaturay ot romantizma do nashih dney* [Psychodiachronology. Psychohistory of Russian literature from romanticism to the present day]. Moscow: NLO [publ.], 1994.

SVIRIN, N. G. Pushkin i grecheskoe vosstanie [Pushkin and the Greek revolt]. In: *Znanya* (Moscow), 1935, № 11, pp. 209–240.

RETHINKING PUSHKIN, OR THE BALKAN FLAVOR OF RUSSIAN ROMANTICISM

Abstract. There was a fierce controversy in Russian literary studies as to whether it is justified to speak of a romantic discourse in Pushkin's poetry in the early 1920s (1819–1824) and what caused it, provided that there was no major social cataclysm to unleash the relevant conceptual direction in literature. It missed something particularly important: the Greek uprising of 1821, echoed among all Balkan nations, and the increased fascination with Byron's rebellious poems (a kind of "import" of Byronism) demonstrated by the first poet of Russia. How the ideas of "Megali Idea" and "Eteria" reflect on the strengthening of the Greek (rebellious) theme and the appearance of the Bulgarian hero in Pushkin's work, and in a sense provoke the Decembrist revolt in late 1825, will be discussed with examples from his lyric poetry and prose, outlining an overall paradigm in the poet's existential turn and his attitude to freedom. *Keywords:* Pushkin, romanticism, Greek uprising, Byron, historical context

Lyudmil Dimitrov, Prof. PhD

ORCID iD: 0000-0003-4672-1519

Sofia University "St. Kliment Ohridski", Faculty of Slavic Studies

15, Tzar Osvoboditel Blvd, Sofia 1504, Bulgaria,

E-mail: ljudiv@abv.bg